

Nové poznatky o stavebním vývoji hradu Lukova

ZDENĚK VÁCHA – RADIM VRLA

Abstrakt: Hrad Lukov, středověké opevněné sídlo v Hostýnských vrších, prochází v posledních desetiletích postupnou opravou a zároveň je zkoumán. Charakteristickým prvkem dnešní ruiny jsou objekty s kvádrovými líci – dvojice hranolových pylonů a dále pozůstatek kruhové věžice, ukrytý dnes v jižním palácovém křídle hradního jádra. Zde jde o zaniklý vstup do hradního jádra, jehož architektonická podoba byla zřejmě velmi kvalitní. Z celkové situace vyplývá, že existence branky patrně souvisí až s funkcí mladšího, jihovýchodního předhradí, pro což může svědčit i předpokládaná existence padacího mostu; výskyt této konstrukce na moravských i českých hradech můžeme zatím předpokládat až v průběhu první poloviny 14. století. Lícové plochy kvádrů jsou pečlivě opracovány a spáry jsou dodnes z části vyplněny pevnou maltou podobné konzistence a výrazu jako hornina, z níž jsou kvádry vyhotoveny. Povrch spár byl vyhlazen do úrovně líce kamene a byla do něj vytlačena asi 2 cm široká linka. Na líci kvádrů jsou fragmenty červené a světle okrové líců. V sezóně 2008/2009 došlo k nálezům dvou kamenných článků – fragmentu kružby okna sakrální stavby a erbovního štítku s hvězdou Šternberků –, oba patrně z druhé poloviny či konce 14. století.

Klíčová slova: Hrad – gotika – kvádrové zdivo – červený nátěr – spára.

A Contribution to Knowledge of the Building Development of Lukov Castle

Abstract: Mediaeval Lukov Castle, situated in the Hostýnské vrchy hills, has undergone progressive reconstruction in the last ten years. At the same time, excavations have been carried out on the site. The preserved part of the castle is typified by blockwork constructions – a pair of prismatic pylons and the remains of a circular tower, incorporated into the south (palace) wing of the castle core. This was originally an entrance to the castle core, the architecture of which was probably of high quality. The overall situation shows that the gate was possibly connected with the more recent south-eastern outer bailey, which is supported by the presumed existence of a drawbridge; the presence of this construction at Moravian and Czech castles has so far been presumed from the first half of the 14th century onwards. The block fronts are carefully worked and the joints are still partially filled with solid mortar of a similar texture and nature to the rock of which the blocks are made. The joint surface was levelled with the stone surface and a 2-cm-wide line was pressed into it. The block fronts feature fragments of red and light ochre paint. In 2008/2009 two stone elements were found: a fragment of the tracery of the sacred construction window and a coat-of-arms plate with the star of the Sternberg family, both possibly from the second half or the late 14th century.

Key words: Castle – Gothic – block masonry – red paint – joint.

Hrad Lukov, zaujímavý skalnatý hřeben jednoho nejjižnějších výběžků Hostýnských vrchů, je významnou památkou středověkého opevněného sídla procházející v posledních desetiletích postupnou památkovou obnovou, s níž souběžně probíhá i stavebně historický průzkum, který postupně odkrývá doposud neznámé stránky jeho složité stavební historie. Hned v úvodu je však nutno konstatovat, že i po dlouhodobém průzkumu je naše poznání středověké podoby Lukova značně omezené. Tento příspěvek sumarizuje, v návaznosti na dílčí pojednání k jednotlivým stavebním fázím a jednotlivým částem hradu, některé nové poznatky, přičemž jeho cílem je jejich zveřejnění jako podklad a pobídka pro další bádání.

1. Objekty s kvádrovými líci

V první řadě si povšimněme souboru objektů, tvořících specifickou a snadno odlišitelnou součást dnešních zřícenin (obr. 1). Jde o trojici objektů, jež jsou zvláštní především tím, že jejich líce jsou tvořeny pečlivě opracovanými pískovcovými kvádry (obr. 2:1, 2, 3). Je to jednak dvojice hranolových pylonů, jejichž torza se nacházejí při jižní a západní straně západního paláce, a dále pozůstatek kruhové věžice, ukrytý dnes v jižním palácovém křídle hradního jádra.¹ Detaily líce konstrukcí dokládají, že tyto objekty jsou dílem jedné

¹ Tyto objekty byly předmětem odborného zájmu již dříve. Před provedením archeologického výzkumu Jiřím Kohoutkem byla známa pouze kruhová věžice (např. Menclová 1972, 69; Svoboda 1983, 188), novější literatura, především základní stati J. Kohoutka (Kohoutek 1995, 55, 56, 122; tam též další literatura), řadí architekturu sledovaných objektů do pozdně románského období, tedy do období předpokládané výstavby hradu. Kruhová věžice byla vzhledem ke svému půdorysu zjištěnému v partii koruny označována jako břitová, brána byla hypoteticky situována do hradby předpokládané při její západní straně. Hranolové objekty byly interpretovány jako věžice (srov. např. Kohoutek 1992, 211).

Obr. 1. Hrad Lukov, pohled od jihozápadu na jižní fasádu torza jižního pylonu. Foto R. Vrla, 2004.

Abb. 1. Burg Lukov, Blick von Südwesten auf die Südfassade des südlichen Pylonentorsos. Foto R. Vrla, 2004.

stavební etapy. Jak již je uvedeno, líce jsou tvořeny vodorovnými řadami pískovcových kvádrů (výška řad dosahuje 30–45 cm, délky kvádrů se pohybují v rozmezí 40–135 cm). Hrany ložné i styčné spáry kvádrů a jejich lícové plochy jsou velmi pečlivě opracovány, vodorovné spáry jsou místy klínovány tenkými úštěpkami kamene. Spáry jsou dodnes zčásti vyplněny pevnou maltou podobné konsistence a výrazu jako hornina, z níž jsou kvádry vyhotoveny. Na povrchu této maltové vrstvy jsou ještě stále místy čitelné fragmenty původní povrchové úpravy. Z nich můžeme spolehlivě vyčíst, že povrch malty vyplňující spáry byl vyhlazen do úrovně líce kamene a byla do něj vytlačena asi 2 cm široká linka zvýrazňující skladbu kvádrového líce zdi (obr. 3). Na líci kvádrů byly zjištěny i nepatrné stopy tmavočervené a světle okrové barevnosti, které byly spolu se vzorky malty s fragmentem linky spárořezu podrobeny laboratorní expertize. Na maltové vrstvě jsou stopy vápenné líčky, zahlazené pravděpodobně do povrchu ještě vlhké malty, přítomnost další povrchové úpravy v ploše

vytlačené linky spárořezu se však neprokázala (Bayerová–Bayer–Vrla, v tisku).

Trnože objektů s kvádrovými líci jsou rozšířené a shora kryté římsami pultového sklonu (srov. obr. 1). Jádra těchto útvarů jsou plná a pokud je možno zjistit, tvoří je lité zdivo z lomových kamenů kladené na maltu, jež strukturou i barevností odpovídá maltě ve spárách mezi kvádry. Na povrchu kvádrů, jak již bylo řečeno, jsou místy též dochovány zbytky barevné líčky.²

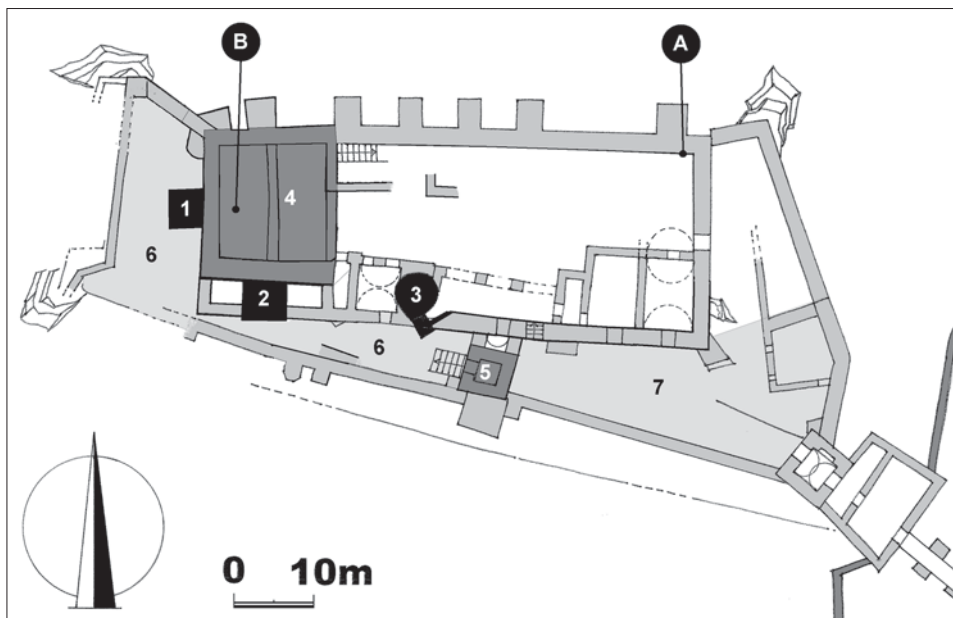
a) západní pylon

Konstrukce pylonového útvaru byla objevena relativně nedávno v rámci pokračujícího archeologického výzkumu (2004). Jde opět o torzo pylonu tvořící substrukci mladšího pilíře, vzpírajícího část západního průčelí paláce (obr. 2:1). Půdorysné rozměry pylonu jsou cca 4 × 5 m. Na východní straně je na spáru přisazen ke zdivu paláce. Při průzkumu byly obnaženy jižní a západní stěna torza, jehož základ nasedá na skalní podloží výrazně se svažující k západu. Podstatný detail ve zdivu je dochován při východním okraji jižního průčelí. V kvádrech jsou vysekány čtvercové otvory o rozměrech cca 8 × 8 cm, zaslepené pečlivě vysekanými plombami z pískovce (obr. 4). Římsové rozšíření trnože je zde situováno poměrně nízko a na jižní straně končí ve skalním podloží (obr. 5).

b) jižní pylon

Jeho torzo, známé již z dřívější fáze archeologického výzkumu (1984; srov. Kohoutek 1985, 311), je na severní straně rovněž na spáru přiloženo ke staršímu zdivu (obr. 1:2). Vyšší partie objektu byly sneseny při rozšíření přilehlého paláce jižním směrem a jeho dnešní koruna výškově odpovídá úrovni podlahy této nově budované části paláce (Vrla 2004, 72, 75, 76). Hranolový pylon má půdorysné rozměry cca 5 × 5 m. Zešíkmené rozšíření partie

² Vzorek odebraný z lícové plochy kvádrů byl expertizou interpretován jako zbytek vápenného nátěru, pigmentovaného červeným okrem, naneseného přímo na očištěný kámen (srov. Bayerová–Bayer–Vrla, v tisku).

Obr. 2. Hrad Lukov, půdorysné schéma hradního jádra: 1 – západní pylon, 2 – jižní pylon, 3 – kruhová věžice, 4 – západní palác, 5 – vstupní věž, 6 – pravděpodobná plocha staršího předhradí, 7 – plocha mladšího předhradí; A – místo nálezů zlomku kružby, B – místo nálezů prvku se šternberským štítem. Kresba R. Vrla.

Abb. 2. Burg Lukov, Grundrisschema der Kernburg: 1 – Westpylon, 2 – Südpylon, 3 – kreisförmiger Turm, 4 – Westpalas, 5 – Eingangsturm, 6 – wahrscheinliche Fläche der älteren Vorburg, 7 – Fläche der jüngeren Vorburg; A – Fundstelle des Maßwerkfragments, B – Fundstelle der Elemente mit dem Schild der Sternbergs. Zeichnung R. Vrla.

Obr. 3. Hrad Lukov, detail fragmentu omítky, v níž je vytlačena linka – spára. Foto R. Vrla, 2004.

Abb. 3. Burg Lukov, Detail eines Fragments des Putzes mit eingedrückter Fugenlinie. Foto R. Vrla, 2004.

jeho trnože probíhá po všech třech stranách útvaru. V jižním líci je rovněž dochována kapsa čtvercového tvaru, hladce vysekaná v jednom z kvádrů (plomba, o níž možno na základě výše uvedených analogií uvažovat, zde chybí). Na lících pylonu jsou ve větší míře dochovány stopy barevné líčky na lícových plochách kvádrů (obr. 6).

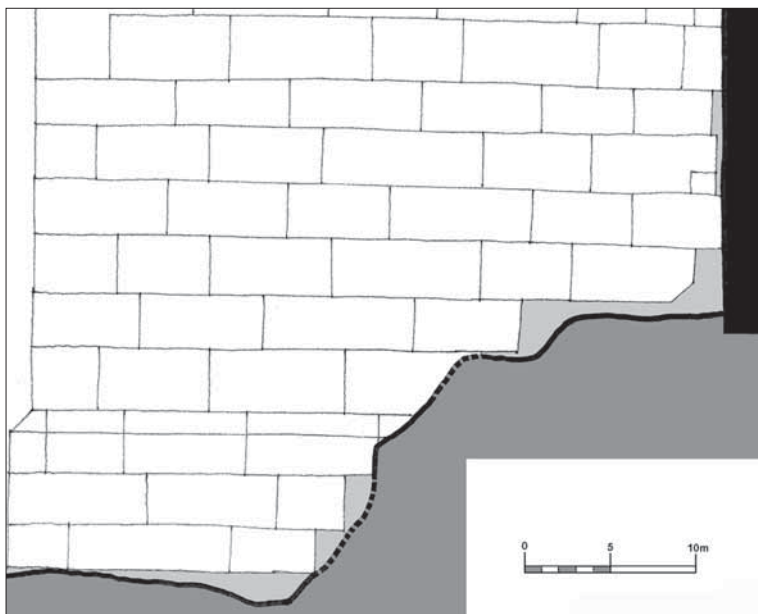

Obr. 4. Hrad Lukov, detail jižní fasády západního pylonu – čtvercový otvor zaslepený kamennou plombou. Foto R. Vrla, 2005.

Abb. 4. Burg Lukov, Detail der Südfassade des Westpylons – mit einer Steinplombe verblendete quadratische Öffnung. Foto R. Vrla, 2005.

c) kruhová věžice

Nejzajímavější ze zmiňovaných konstrukcí je torzo kruhové věžice o průměru cca 5 m v jižním palácovém traktu (obr. 1:3). Stavba je pojata do mladšího paláce a z tohoto důvodu jsou přístupné pouze úseky jejich poškozených líců na východní a západní straně. Věžice má v přístupné části nepravidelný půdorys, na jižní straně totiž z jejího válcového těla vybíhá nepravidelný břitový útvar. Stavební součástí věžice je i jižně položené pravouhlé nároží, jehož jihozápadní líc je rovněž budován z pískovcových kvádrů (obr. 7). Tento líc půdorysně navazuje na hranu „břitu“ věžice. Spodní část útvaru věžice tvoří rovněž rozšířená trnož, jejíž dochované úseky mají na východní a západní straně rozdílné výškové úrovně. Západní úsek leží níž a zdivo věže pod ním se rozšiřuje ve skarp, budovaný rovněž z kvádrů (obr. 8). Při průzkumu jižní partie koruny zdiva věžice bylo zjištěno, že jihovýchodní líc břitového útvaru věžice je utvářen poměrně složitě. Jeho západní část je tvořena svislým pásem cca 9–10 cm hladce opracované

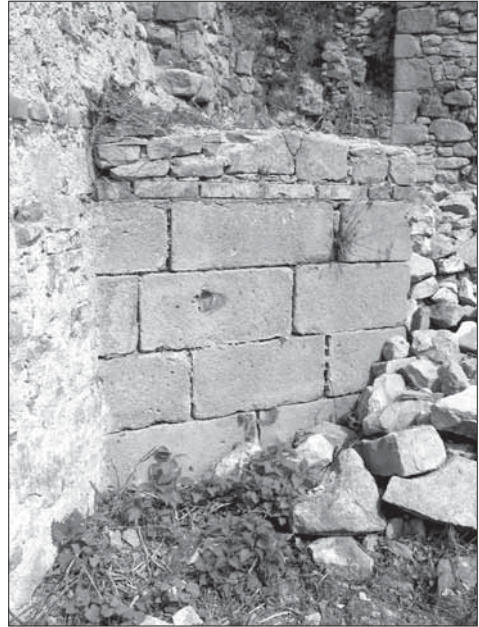
Obr. 5. Hrad Lukov, zaměření schématu skladby kvádrů v jižním průčelí západního pylonu; černě – západní zeď paláce v řezu, tmavě šedá – podloží a suť, silná čára – úroveň podloží (prerušovaná čára – partie v době měření nedočistěné), světle šedá – plocha vyrovnávacího, lomového zdíva. Kresba R. Vrla.

Abb. 5. Burg Lukov, Vermessung des Quadergefügeschemas in der Südfassade des Westpylons; schwarz – Westmauer des Palas im Schnitt, dunkelgrau – Untergrund und Schotter, starke Linie – Untergrundniveau (gestrichelte Linie – zum Messzeitpunkt nicht fertig gesäuberte Partien), hellgrau – Fläche des Ausgleich-Bruchmauerwerks. Zeichnung R. Vrla.

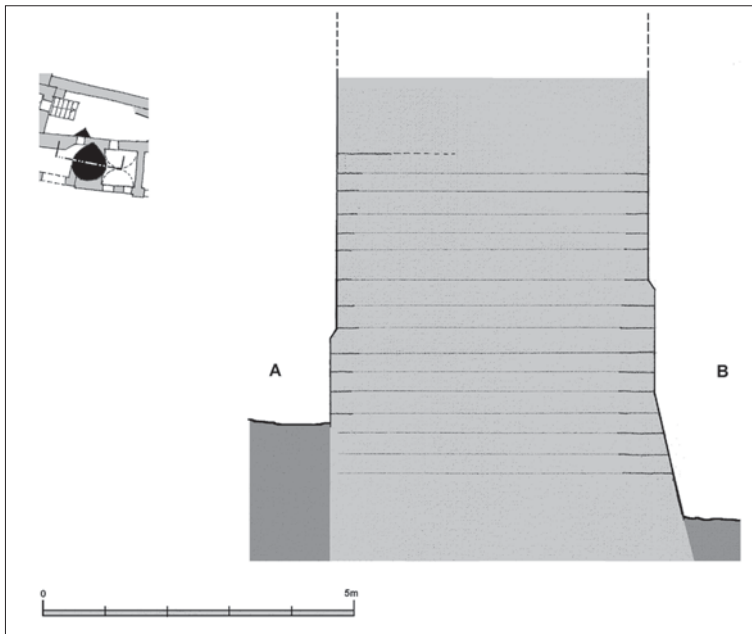
Obr. 6. Hrad Lukov, detail líčové partie kvádrů v jižní fasádě jižního pylonu, s plochami líček. Foto R. Vrla, 2004.

Abb. 6. Burg Lukov, Detail der Außenpartie eines Quaders in der Südfassade des Südpylons, mit Tünchefflächen. Foto R. Vrla, 2004.

Obr. 7. Hrad Lukov, jihozápadní fasáda nároží, vybihajícího z kruhové věžice. Foto R. Vrla, 2004.

Abb. 7. Burg Lukov, Südwestfassade der aus dem kreisförmigen Turm hervorspringenden Ecke. Foto R. Vrla, 2004.

Obr. 8. Hrad Lukov, kruhová věžice, svislý řez s vyznačením úrovní spár mezi kvádry; A – úroveň nádvoří, B – úroveň před hradbou. Kresba R. Vrla.

Abb. 8. Burg Lukov, kreisförmiger Turm, vertikaler Schnitt mit eingezeichnetem Niveau der Quaderfugen; A – Hofniveau, B – Niveau vor der Ringmauer. Zeichnung R. Vrla.

Obr. 9. Hrad Lukov, kruhová věžice, detail koruny torza, pohled od jihovýchodu na čelo „břítu“ vystupujícího z těla věže. Foto R. Vrla, 2004.

Abb. 9. Burg Lukov, kreisförmiger Turm, Detail der Krone des Torsos, Blick von Südosten auf die Stirnseite des aus dem Turmkorpus hervortretenden „Mauersporns“. Foto R. Vrla, 2004.

západního paláce; srov. Vrla 2004, 76), k problematice kruhové věžice a jejího okolí můžeme již dnes říci více. Je zřejmé, že věžice byla zapojena do hradební zdi, přičemž torzo jejího západního líce bylo součástí prostoru vně hrabdy jádra; východní fasáda shlížela do prostoru nádvoří (viz odlišná úroveň horní úrovně rozšířené trnože či skarp na západní straně; srov. obr. 8). Půdorysnou anomálii na jižní straně těla věžice, považovanou ve starší literatuře za břít, můžeme na základě výsledků průzkumu ztotožnit s napojením hrabdy, která dále pokračuje v krátkém úseku k jihovýchodu, kde se lomí v pravém úhlu zpět k obvodu jádra. Je pozoruhodné, že partie hrabdy přiléhající k věžici má rovněž líc seskládaný z pískovcových kvádrů (srov. obr. 7), zatímco konstrukce partie za zmíněným nárožím je pouze lomová. V popisované hrabbě se zřejmě těsně u těla věžice nacházel vstupní otvor, pravděpodobně branka pro pěší (obr. 10). Pozůstatkem ostění této branky je výše popsaný odsekaný prvek. Je pravděpodobné, že portál vstupu byl zvenčí rámován obdélnou vpadlinou, která může souviset s existencí padacího mostu. Další úsek hrabdy navazoval na věžici zřejmě někde na severní straně.

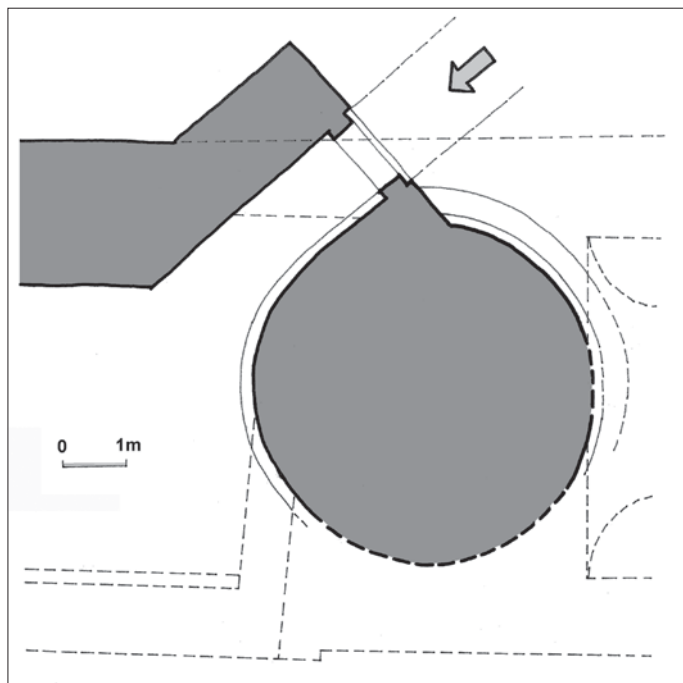
S velkou pravděpodobností zde tedy stojíme před zaniklým vstupem do hradního jádra, jehož architektonická podoba byla zřejmě velmi kvalitní. Tělo věže spolu s přilehlou partií hrabdy se vstupem byly budovány z precizně provedeného kvádřového zdiva, opatřeného výše popsanou povrchovou úpravou, která jeho povrch opticky scelila v jednolitou hmotu, proleženou v maltě vytvořeným spárořezem a barevným nátěrem. Vstup byl zajisté určen pouze pěším, což předpokládá existenci předhradí s možností ustájení koní. To je možno

plochy, z níž na východní straně vyrůstá širší pás (35–36 cm) s hrubě odsekaným povrchem. Evidentně jde o stopu po druhotně odsekaném průběžném prvku, vyrůstajícím jihovýchodním směrem ze sledovaného líce (obr. 9). Další pokračování líce k východu je opět hladké a půdorysně navazuje na popsanou část západní. Další součástí útvaru je jistě i kvádřový líc, uzavírající z jihovýchodu uličku při boku věže. I u věže je zřejmé, že byla vsazena do starších konstrukcí (nároží vystupující z věže je na východní straně na spáru přiloženo ke starší hradební zdi, věž je zčásti posazena na substrukci, vzniklé snížením této starší hrabdy).

Pokus o interpretaci

U sledovaných konstrukcí zatím nebyl žel zjištěn žádný chronologicky citlivější prvek či detail. Při pokusu o dataci a interpretaci smyslu těchto konstrukcí jsme tedy omezeni pouze na výsledky uvedeného povrchového pozorování a srovnání s případnými analogiemi. Zatímco o hranolových pylonech můžeme snad uvažovat jako o trnožích arkýřových architektur (pro tuto hypotézu svědčí především skutečnost, že oba útvary jsou situovány v osách průčelí

3 Celková problematika doposud nedostatečně poznaného stavebního vývoje této části hradu přesahuje rozsah i určení této stati, proto pouze ve zkratce: starší předhradí, v jehož čele stála dodnes v torzu zachovaná vstupní věž, bylo výstavbou jižního pylonu funkčně znehodnoceno; pylon totiž přehradil průchod do západní části areálu a zřejmě z tohoto důvodu došlo k výstavbě nové hradební zdi, posunutě jižním směrem. I tak zde zůstal pouze úzký průchod (srov. Vrla 2004).

Obr. 10. Hrad Lukov, půdorys partie s kruhovou věží: pokus o rekonstrukci pro období funkce branky (přerušovanou čarou jsou vyznačeny obrysy pozdějších konstrukcí), vlevo nahoře výřez půdorysu jádra s vyznačením polohy řezu. Kresba R. Vrla.

Abb. 10. Burg Lukov, Grundriss der Partie mit kreisförmigem Turm – Versuch einer Rekonstruktion für die Zeit, als das Tor in Betrieb war (mit gestrichelter Linie sind die Umrisse späterer Konstruktionen gekennzeichnet), links oben Grundrissausschnitt der Kernburg mit eingezeichneter Schnittlage. Zeichnung R. Vrla.

předpokládat ve starší době (snad již sklonek 13. století; srov. Vrla 2008, 242) na jihozápadní a západní straně jádra (obr. 2:6), později pak přibyla další, hradbou chráněná plocha na jihovýchodní straně (obr. 2:7). Z celkové situace vyplývá, že existence branky patrně souvisí až s funkcí mladšího, jihovýchodního předhradí.³ Pro pozdější dobu vzniku branky může svědčit i předpokládaná existence padacího mostu; výskyt této konstrukce na moravských i českých hradech můžeme zatím předpokládat až v průběhu první poloviny 14. století.

Mnoho jistoty nám nepřinese ani srovnání s případnými formálními analogiemi, které však co do technologie výstavby (kvádrové zdivo) i stavebního detailu (skarp) nalézáme jen stěží. Branku pro pěší hlídanou subtilní hláskou známe např. ze složitého areálu severočeského hradu Oseka (Rýzmburka); zdivo branky je zde zčásti budováno z kvádrů, vstup je rámován vpadlinou pro padací most. Výstavba rozsáhlého hradu je předpokládána v období od poloviny 13. do počátku 14. století (Durdík 1999, 407). Štíhlé, kruhové věže při branách můžeme pak vidět např. na Kosti (poslední čtvrtina 14. století; Durdík 1999, 274), Kumburku (průběh 14. století; Durdík 1999, 307), na moravském hradě Louka (snad po polovině 14. století; Plaček 2001, 360) i jinde. Pro nás je však podstatnější srovnání lukovské věžice s dalším moravským hradem, Cimburkem u Koryčan (Nový Cimburk). Charakteristická štíhlá hláska, tyčící se nad původní bránou, je lukovské věžici blízká nejenom svými rozměry, ale i utvářením spodní partie. Spodní část je rovněž plná a teprve v horní partii se nachází vnitřní prostor, který zabírá točité schodiště s kamennými stupni, umožňující výstup vzhůru, do nedochovaného podlaží. Je pravděpodobné, že takto mohla být utvářena i lukovská věžice. De facto by tedy nešlo o věžici, ale o vyvinutou věž, z níž je dodnes dochována pouze spodní, plná část. Výstavba cimburské hlásky, která rovněž stojí nad bránou (útlá kruhová věž stejného průměru zde stála i po druhé straně brány) spadá

pravděpodobně do druhé poloviny 14. století (Vrta 1997). Jak je již uvedeno výše, přes tyto formální analogie však zatím marně hledáme stavbu, která by svým stavebním provedením byla s lukovskou věží přímo srovnatelná.

Vznik plošně rozsáhlého útvaru západního paláce hradu Lukova je kladen až do období po polovině 14. století (srov. Vrta 2004, 77); pokud s ním souvisí existence obou hranolových pilířů, je opět možno uvažovat o pozdějším vzniku těchto kvádrových architektur. V této souvislosti je jistě potřebné zmínit poměrně dlouhé období, sahající od první poloviny 14. až do počátku 16. věku, ve němž byl hrad v rukou Šternberků a plnil funkci sídla jedné z nejvýznamnějších větví tohoto rodu (Hurt 1983, 22–48). Šternberkové zde zřejmě provedli postupnou radikální přestavbu, která zčásti převrstvila starý, pozdně románský hrad. Přímé doklady jejich stavební činnosti představují kvalitní architektonické detaily, uložené v lapidáriu,⁴ písemné prameny zde v závěru 14. století zmiňují dokonce existenci rozestavěného kostela sv. Jana (srov. Kohoutek 1995, 56).

Nyní ke zjištěným detailům stavební techniky a charakteristickým nálezům výtvarného ztvárnění architektury.

Václav Mencl hovoří o „zvláštní péči“ věnované způsobu úpravy líce zdiva již v románském stavitelství (uvažuje o návaznosti na byzantskou tradici), s níž bylo spojené i výtvarné zpracování malty „do spár vetřené nebo z nich vytlačené“ (Mencl 1968, 14). Jako nejstarší doklad takovéto úpravy spár je u nás Menclm zmiňována krypta benediktinského kláštera v Břevnově (1130–1140), kde malta spár je lžící formována do tvaru kónického klínu. Jako nejstarší příklad takzvaného podřezávání (plastická úprava zdicí malty; obecně jde o zatlačení, většinou šikmé „klopení“ malty spáry dovnitř; též modelování dodatečně vtačené maltoviny) u nás uvádí úpravu zdí kostela sv. Jiří na Pražském hradě (Mencl 1968, 16–17) a jako náš nejstarší příklad této techniky na hradní stavbě hrad Landštejn z první třetiny 13. století, kde bylo stavěno z pravidelně řádkovaného kamenného zdiva (Mencl 1968, 26).

Podřezávané spáry jsou časté též v architektuře z opukových kvádrů, a to v našich podmínkách zhruba od druhé čtvrtiny 12. století (Mencl 1968, 17; Hošek–Muk 1990, 12). Úprava spár je však obvyklá zejména u cihelných neomítaných staveb.

Výskyt modelovaných spár lze vysledovat nejméně do dob římské antiky (Žuffová 1998, 21). Tato úprava charakteristickým způsobem mění výraz zděných konstrukcí a umožňuje zvýraznění skladby zdiva; zároveň je však též zřejmé, že často spíše jde jen o technickou rutinu než o výtvarný záměr. V případě omítaných konstrukcí však vytvoření iluze spár – většinou do zavadlé omítky vtačené sítě linek – má smysl jako prostředek výrazový a nejčastěji vede imitováním neexistující pravidelné skladby zdí k jejímu „kvádrovému“ působení.

Spárování jako prostředek zvýrazňující konstrukční (materiálovou) stránku pláště stavby nejen pomocí plasticity, ale právě prostřednictvím barevného kontrastu základního zdicího materiálu a malty spár se uplatňovalo zejména u cihelných staveb, u nichž se počítalo s efektem červené barevnosti páleného střepu a světlé barvy malty spár.

Jedním z detailně analyzovaných cihelných objektů 13. století je kostel v meklenburském Lübowu (Zahn 1997), na němž je zřejmá detailně promyšlená práce se strukturou a barevností k dosažení požadovaného efektu. Cihly pláště stavby, pocházející z fáze po 1213, mají líce upraveny drážkováním („scharriert“), čímž se u cihelné stavby dosahuje imitace kamene napodobením jeho běžné povrchové úpravy (analogie takovéto úpravy se nachází v interiéru klášterního kostela Jerichow, kde se právě tímto cihly výrazově přibližují kamenným blokům). Sít spár je v Lübowu plasticky zvýrazněna stříškovitým podřezáním a pracuje se zde i s červeným nátěrem zdiva exteriéru. U armování půlkruhového záklenku chórového portálu byl použit červený nátěr k optickému zúžení spár klínovitěho tvaru (vytvoření ideálně rovných úzkých linií), čímž vznikl dojem exaktního vyzdění konstrukcí. Václav Mencl

4 Jedním z nejvýraznějších detailů je torzo velkého šternberského znaku, který byl nalezen v blízkosti kruhové věžice (obr. 12). V souvislosti s uvedenými předpoklady lze čistě hypoteticky uvažovat o jejím umístění nad brankou při věžici. Konkrétní zhodnocení těchto prvků bude možné až po zpracování celého lapidária.

uvádí příklad „malovaného cihličkování“ na omítce na vnějším průčelí křídla kapitulní síně a dormitáře kláštera sv. Anežky na Františku v Praze – rezné omítané zdivo jednoho z oken bylo natřeno na červeno a byly namalovány bílé spáry, tak aby omítané plochy v živé struktuře rezné zdi nepůsobily jako prázdné plochy (Mencl 1968, 31).

Obecně se pracovalo s červeným nátěrem na cihelných stavbách tak, že v případech potřeby byl obarvením spár vytvořen dojem bloku (např. přetřením hladkých styčných spár cihel při ponechání světlé barvy ložných spár), jindy byly všechny spáry plasticky potlačeny a po opatření zdi souvislým červeným nátěrem byla konstrukce pokryta pomocí malovaného „kamenorezu“ větším rastrem „kvádrů“.

Otázky související s povrchovými úpravami a barevností hradních staveb stojí poněkud na okraji zájmu. Je pochopitelné, že v popředí badatelské pozornosti kastellologie jsou dlouhodobě převážně typologické a s nimi související vývojové otázky, proto snad může vzniknout dojem, že hrady byly utilitárními stavbami bez prezentačních ambic stavebníka, které by se výrazně projevíly v exteriérových úpravách povrchů zdi. Hradní stavby též již často známe v jejich „kamenné“ podobě, dané mimo jiné omezenou životností omítkového krytu a tam, kde se omítky zachovaly, postrádají většinou původní povrchovou úpravu – barevnost danou líčkami (pomineme-li nyní ještě případy, kdy omítkový plášť byl později obnoven a starší povrch byl překryt). Omítání zdi však i u hradů musíme považovat za běžnou součást zdicí techniky. Příklad z doby předrománské pochází z Durynska; v souvislosti s hradem Kyffhausen, stavbě vzniklé kolem roku 960, se hovoří o nálezu „omítky tenké a tvrdé jako sklo o síle 2mm“ (Reinhardt 1996, 70) a na jiném místě je dále výslovně upozorňováno na skutečnost, že se též na exteriéru hradu nacházela tenká omítka s rytým spárováním – „Ritzfugen“ (Reinhardt 1996, 75). Usuzuje se potom na výraz pláště hradu: bílá omítka se sítí iluzivního kvádrování (Reinhardt 1996, 70). Jedním z mála vyhodnocených příkladů povrchové úpravy hradní stavby u nás je parkánová zeď Starého Světlova (řazená mezi polovinu 14. a polovinu 15. století), kde je doloženo omítání a bílé líčení jejího vnějšího líce vápnem (Vrla–Bayerová–Bayer 2003).

Jak upozorňuje Václav Mencl, ke změně v pojetí vztahu zeď – povrchová úprava, dochází až v pozdní gotice, kdy se omítání stává výkonem na stavbě vlastní zdi naprosto nezávislým, což dokládá příkladem purkrabství hradu Točnicku z doby kolem roku 1400 (Mencl 1968, 53). Omítání se pochopitelně týkalo převážně staveb s nepravidelnou skladbou zdiva, z lomového kamene, kde právě imitace blokové skladby pomocí sítě linek vedla k požadovanému účínu. Zdivo z kvádrů omítání nevyžadovalo, zde mohl být kvádrový výraz dále umocněn pojednáním spár, např. jejich plastickým zvýrazněním tak, aby je světlo a stín lépe vykreslily.

V případě Lukova nebyly na zkoumaných konstrukcích, které jsou předmětem našeho zájmu, nalezeny omítky, vzhledem ke kvádrovému líci zdiva se však absence omítky dá vysvětlit. Povrch kamenných bloků též nebyl výrazněji pojednán kamenickými nástroji; navzdory větrání líce pískovce jsou viditelné stopy opracování plochým dlátem.

V souvislosti s červenou líčkou zjištěnou na Lukově je však možné zmínit i existenci tradice červené barevnosti německých „říšských hradů“ oblasti Durynska 12. a 13. století, zejména těch, při nichž se uplatnila výrazná „hlízová“ bosáž kamenných kvádrů. Tato barevnost je připisována štaufským stavbám a má souviset s jejich „císařským“ založením (Reinhardt 1996, 76).

Dosavadní výsledky průzkumů neumožňují přesvědčivou dataci výrazných architektur hradu, při nichž je dominantní konstrukce z kvádrů. Na jejich základě však lze k doposud přijímané teorii o jejich pozdně románském stáří formulovat novou tezi, podle níž by jejich vznik mohl souviset s podstatně mladším obdobím, sahajícím snad až do první poloviny 15. století.⁵ Autoři doufají, že pokračující průzkum ještě přinese očekávané zpřesnění.

⁵ Jak prokázal výzkum, ve druhé polovině 15. století již branka nemohla plnit svoji funkci, protože prostor před ní byl využit zástavbou lehčího charakteru a vstupní věž již nebyla v provozu (Vrla 2004).

2. Architektonické články

V rámci záchranných prací, prováděných v roce 2008 a 2009, došlo k objevu několika nových architektonických článků. Dva z nich jsou předmětem druhé části předkládané studie.

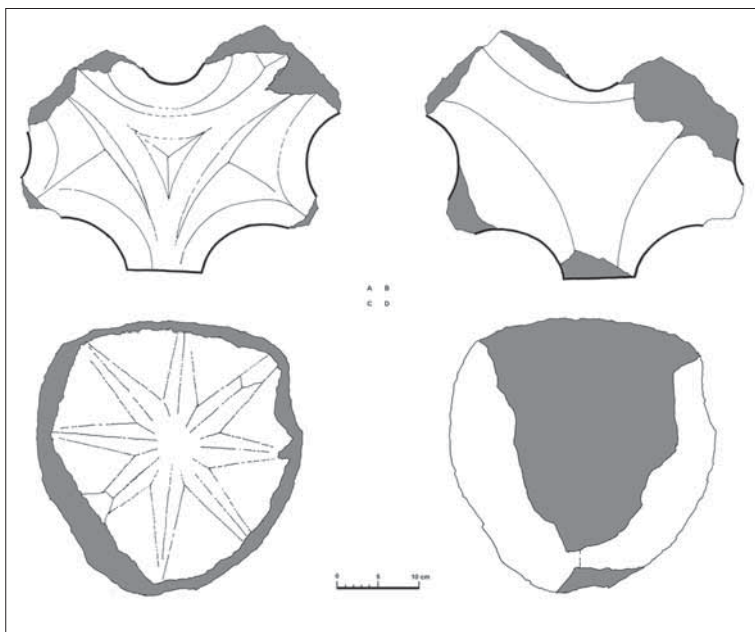
a) zlomek okenní kružby (obr. 11:A, B)

Kamenný prvek byl druhotně zazděn v plombě líce severní hradby jádra (obr. 2:A). V roce 2009 byl v rámci probíhajících prací nalezen, vyjmut a dokumentován. Vnější líc zlomku je povrchově značně erodován (zvláště „nejvyšší“ plochy reliéfu prvku), na méně poškozených plochách povrchu jsou stopy líčky. Na vnitřním líci jsou dochovány fragmenty vpadlin pro okenní výplně.

Jde o fragment gotické okenní kružby, horní části okna se zachovanými okraji tří výřezů; vnitřních oblouků dvou laločnatých ukončení jeptišek a (patrně trojlaločného) otvoru ve vrcholu okna. Spodní hrana bloku je místem napojení středového prutu. Z rubu, tedy ze strany interiéru, je hrana oblouků zahlobení výplně. Vzhledem ke skutečnosti, že kružbové výplně jsou charakteristické pro sakrální objekty či prostory (se známým přesahem až do renesance, kdy právě zámecké kaple se navenek nejednou projevovaly ještě „gotickými“ okny), musíme i v lukovském případě uvažovat o vztahu fragmentu ke zdejším sakrálním objektu, zmiňovanému, jak je již uvedeno výše, koncem 14. století. Tvary fragmentu tomuto časovému zařazení neodporují.

b) zlomek štítu se šternberským znakem (obr. 11:C, D)

Tento pozoruhodný fragment byl vyzvednut ze sutí v prostoru západního sklepa západního paláce, kam se zřejmě dostal při samovolném postupném vyplňování sklepních prostor sutí, pronikající sem otvory na západní i východní straně (obr. 2:B).

Obr. 11. Hrad Lukov, zaměření architektonických detailů: Nahoře – zlomek kružby (A – vnější líc, B – vnitřní líc), dole – prvek se šternberským štítem (C – líc, D – rub); šedě jsou označeny partie s odlomeným lícem. Kresba R. Vřla.

Abb. 11. Burg Lukov, Vermessung der architektonischen Details: Oben – Maßwerkbruchstück (A – Außenseite, B – Innenseite), unten – Element mit Sternberg-Schild (C – Vorderseite, D – Rückseite); die Partien mit abgebrochener Vorderseite sind grau gekennzeichnet. Zeichnung R. Vřla.

Architektonických prvků s motivem šternberského znaku bylo ve zříceninách hradu nalezeno pět, k nejpozoruhodnějším náleží torzo rozměrného znaku, vyzvednutého v blízkosti kruhové věžice (obr. 12). Tyto prvky dokládají zdejší bohatou stavební činnost významného šlechtického rodu a zejména potřebu reprezentace. Všechny kamenné erbovní štítky gotického typu jsou již poměrně rozvinuté do šířky, což odpovídá druhé polovině 14. století a období mladšímu. Způsob opracování a zejména způsob plastického pojednání paprsků, jejich poměr šířky a délky i ostrost hran hvězdy svědčí pro nejméně dvě různá období vzniku a s tím i pro různé kameníky. Z torza zadních stran štítků není jednoznačně zřejmé, zda mohlo jít o prvky vetknuté do zdi, či o součást architektonických článků; uvažovat lze o ostěních otvorů, tj. rovných překladech či obloucích.

Obr. 12. Hrad Lukov, torzo šternberského znaku, ulož. na hradě Malenovicích. Foto R. Vřla, 2009.

Abb. 12. Burg Lukov, Torso des Sternberg-Wappens, wird auf Burg Malenovice aufbewahrt Foto R. Vřla, 2009.

Literatura

- BAYEROVÁ, T.–BAYER, K., nedatováno: Zbytky povrchových úprav z hradu Lukov. Zpráva z fyzikálně-chemického průzkumu. Litomyšl.
- 2005: Zbytky povrchových úprav z hradu Lukov. Laboratorní průzkum povrchových úprav. Litomyšl.
- BAYEROVÁ, T.–BAYER, K.–VŘLA, R., v tisku: Zbytky povrchových úprav z hradu Lukov, ZPP.
- DURDÍK, T., 1999: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Praha.
- HOŠEK, J.–MUK, J., 1990: Omítky historických staveb. Praha.
- HURT, R., 1983: Dějiny Lukova. Gottwaldov.
- KOHOUTEK, J., 1985: Hrad Lukov – současný stav výzkumu – Burg Lukov – der gegenwärtige Stand der Erforschung, AH 10, 309–321.
- 1992: Hrad Lukov – jeho význam ve fortifikační architektuře východní Moravy – Burg Lukov – ihre Stellung und Bedeutung in der Fortifikationsarchitektur Ostmährens, AH 17, 205–223.
- 1995: Hrady jihovýchodní Moravy. Zlín.
- KOHOUTEK, J.–VÁCHA, Z.–VŘLA, R., 2006: Pozdně románské architektonické články z hradu Lukova – Spätromanische architektonische Fragmente aus der Burg Lukov, AH 31, 235–248.
- MENCL, V., 1968: Výtvarný vývoj středověkých omítek. Praha.
- MENCLOVÁ, D., 1972: České hrady. Díl první. Praha.
- PLAČEK, M., 2001: Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí. Praha.
- REINHARDT, H., 1996: Zum Dualismus von Materialfarbigkeit und Fassung an hochmittelalterlichen Massivbauten. Neue Befunde in Thüringen. Burgen und Schlösser in Thüringen. In: Jahresschrift der Landesgruppe Thüringen der Deutschen Burgenvereinigung e.V., 70–84. Jena.
- SVOBODA, K., 1983: Hrad Lukov – jeho stavební vývoj, popis a umělecko-dějinný význam. In: Gottwaldovsko od minulosti k současnosti, 183–205. Gottwaldov.
- VŘLA, R., 1997: „Horský zámek“ Cimburk u Koryčan. Poznámky ke stavu a stavebnímu vývoji památky, Slovácko 38, 163–202.
- 2004: Předběžné výsledky průzkumu západního paláce hradu Lukova. In: Dějiny staveb 2003, 68–79. Plzeň.
- 2009: Předběžné výsledky průzkumu objektu s pozůstatky jižní vstupní věže hradu Lukova. In: Dějiny staveb 2008, 237–248. Plzeň.
- VŘLA, R.–BAYEROVÁ, T.–BAYER, K., 2003: Výsledky průzkumu povrchových úprav parkánové hradební zdi hradu Starého Světlova, ZPP 63, 276–278.
- ZAHN, M., 1997: Die Lübowner Kirche. Bemerkungen zur romanischen Backsteinfarbigkeit. In: Beiträge zur Erhaltung von Kunstwerken, 53–59. Dresden.
- ŽUFFOVÁ, J., 1998: Počátky murované zástavby na parcele Domu M. Sch. Trnavského. In: Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja, 15–22. Trnava.

Neue Erkenntnisse über die bauliche Entwicklung der Burg Lukov

Die den Felseingebirgskamm eines der südlichsten Ausläufer der Hosteiner Berge einnehmende Burg Lukov ist ein bedeutendes Denkmal einer mittelalterlichen befestigten Residenz, die in den letzten Jahrzehnten nach und nach denkmalpflegerisch instand gesetzt und parallel dazu bauhistorisch erforscht wird. Der Beitrag beschäftigt sich mit einem Komplex von Objekten, die einen speziellen und leicht unterscheidbaren Bestandteil der heutigen Ruinen bilden. Es handelt sich um drei Objekte, die vor allem dadurch besonders sind, dass ihre Vorderseiten aus sorgfältig bearbeiteten Sandsteinquadern bestehen. Da sind zum Einen ein Paar prismenförmige Pylonen, deren Torsi sich an der Süd- und Westseite des Westpalas befinden und ferner die Überreste eines kreisförmigen Turms, der heute im Palassüdflügel der Kernburg verborgen ist. Details der Konstruktionsvorderseite belegen, dass diese Objekte Teil derselben Bauetappe sind.

Die Fugen zwischen den Quadern sind bis heute teils mit festem Mörtel von ähnlicher Konsistenz und ähnlichem Ausdruck wie das Gestein, aus dem die Quader angefertigt wurden, ausgefüllt. An der Oberfläche dieser Mörtelschicht gibt es auch immer noch stellenweise leserliche Fragmente der ursprünglichen Oberflächenbehandlung – die Oberfläche des die Fugen ausfüllenden Mörtels wurde bis zum Niveau der Steinvorderseite geglättet, in die eine ca. 2 cm breite Linie eingedrückt wurde, welche die Zusammensetzung der Quadervorderseite der Mauer akzentuierte. Auf der Vorderseite der Quader wurden auch Spuren einer dunkelroten und hellen ockergelben Farbgebung festgestellt, die zusammen mit Mörtelproben, die ein Fragment der Linie des Fugenschnitts enthielten, einer Laborexpertise unterzogen wurden.

Das Interessanteste der erwähnten Konstruktion ist der Torso des kreisförmigen Turms mit einem Durchmesser von ca. 5 m im südlichen Palastrakt. Der Bau wurde in den jüngeren Palas einbezogen, weswegen lediglich die Abschnitte seiner beschädigten Vorderseiten an der Ost- und Westseite zugänglich sind. Der Turm hat im zugänglichen Teil einen unregelmäßigen Grundriss, an der Südseite springt nämlich aus seinem zylinderförmigen Korpus ein unregelmäßiges mauerspornförmiges Gebilde hervor. Am Turm wird deutlich, dass er in ältere Konstruktionen eingesetzt wurde (die aus dem Turm hervortretende Ecke wurde an der Ostseite an der Spalte an die ältere Ringmauer angelegt, der Turm sitzt teilweise auf einer Subkonstruktion, die durch Tieferlegung dieser älteren Ringmauer entstanden war). Gleichzeitig ist deutlich zu erkennen, dass der Torso seiner Westvorderseite zum Raum außerhalb der Kernburg gehörte. Die Ostfassade blickte in den Hofraum hinab. Die in der älteren Fachliteratur als Mauersporn betrachtete Grundrissanomalie an der Südseite des Turmkorpus können wir aufgrund von Untersuchungsergebnissen mit dem Ringmaueranschluss identifizieren. In der beschriebenen Ringmauer befand sich offenbar dicht am Turmkorpus eine Eingangsöffnung, wahrscheinlich ein Fußgängertor. Mit großer Wahrscheinlichkeit handelt es sich hier um einen verschwundenen Eingang zur Kernburg, dessen architektonische Gestalt offenbar von sehr hoher Qualität war. Der Eingang war sicherlich lediglich für Fußgänger bestimmt, was die Existenz einer Vorburg mit der Möglichkeit, die Pferde einzustallen, voraussetzt. Aus der Gesamtsituation geht hervor, dass die Existenz des Tors offensichtlich erst mit der Funktion der jüngeren, südöstlichen Vorburg zusammenhängt. Auf eine spätere Entstehungszeit des Tores kann auch die mutmaßliche Existenz einer Fallbrücke hindeuten. Das Vorkommen dieser Konstruktion in mährischen und böhmischen Burgen können wir bislang erst im Verlauf der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts annehmen.

Die Entstehung des flächenmäßig ausgedehnten Gebildes des Westpalas von Burg Lukov wird erst in die Zeit nach Mitte des 14. Jahrhunderts gelegt. Falls die Existenz der beiden prismenförmigen Pfeiler mit ihm zusammenhängt, ist es wiederum möglich, eine spätere Entstehung dieser Quaderarchitektur in Betracht zu ziehen. In diesem Zusammenhang muss sicherlich der relativ lange, von der ersten Hälfte des 14. bis zum Beginn des 16. Jahrhunderts reichende Zeitraum erwähnt werden, in dem sich die Burg in den Händen der Sternbergs befand und die Funktion der Residenz eines der bedeutendsten Zweige dieses Adelsgeschlechtes erfüllte.

Die an den Quaderkonstruktionen von Lukov festgestellte Behandlung der Mauerfugen wurde in Böhmen erstmals in der Krypta der Klosterkirche von Stift Břevnov nachgewiesen (1130–1140). Als ältestes Beispiel für diese Technik an einem Burgbau wird Burg Landstein aus dem ersten Drittel des 13. Jahrhunderts genannt, bei welcher die Ringmauer aus einem regelmäßig angeordneten Steinmauerwerk errichtet wurde (laut Václav Mencl). Das Auftreten von modellierten Fugen lässt sich jedoch mindestens bis zur römischen Antike zurückverfolgen.

Fragen, die mit der Behandlung der Oberflächen und mit der Farbgebung von Burgenbauten zusammenhängen, stehen ein wenig am Rande des Interesses. Es ist verständlich, dass langfristig gesehen vornehmlich typologische und damit zusammenhängende Entwicklungsfragen im Vordergrund des Forschungsinteresses stehen, weswegen vielleicht der Eindruck entstehen kann, dass Burgen utilitaristische Bauten waren, ohne Repräsentationsambitionen der Bauherren, die in der Behandlung der Maueroberflächen deutlich zum Ausdruck gekommen wäre. Burgenbauten sind uns auch häufig schon in ihrer „steinernen“ Form bekannt, was u.a. durch die begrenzte Lebensdauer des Putzmantels gegeben ist, und dort, wo der Putz erhalten geblieben ist, fehlt meist die ursprüngliche Oberflächenbehandlung – die durch die Tünchen gegebene Farbgebung (wenn man die Fälle außer Acht lässt, in denen der Putzmantel später erneuert und die ältere Oberfläche überdeckt wurde). Jedoch muss man auch bei den Burgen das Verputzen der

Mauern als gängigen Bestandteil der Mauertechnik ansehen. Eines der wenig ausgewerteten Beispiele der Oberflächenbehandlung eines Burgbaus in Mähren ist die – zwischen Mitte 14. und Mitte 15. Jahrhundert datierte – Zwingermauer von Burg Starý Světlov, bei welcher die Anbringung eines Verputzes und das Weißeln ihrer vorderen Außenseite mit Kalk belegt ist.

Im Falle von Lukov wurde die Oberfläche der Steinblöcke nicht ausdrücklicher mit Steinmetzwerkzeugen behandelt; trotz der verwitterten Vorderseite des Sandsteins sind Spuren einer Bearbeitung mit einem flachen Prelleisen sichtbar.

Im Zusammenhang mit der auf Burg Lukov festgestellten roten Tünche kann auch die Existenz der Tradition der roten Farbgebung deutscher „Reichsburgern“ im Thüringen des 12. und 13. Jahrhunderts erwähnt werden, insbesondere diejenigen, bei denen eine ausgeprägte „knollenartige“ Bossierung der Steinquader Anwendung fand. Diese Farbgebung wird staufischen Bauten zugeschrieben und soll mit ihrer „kaiserlichen“ Gründung zusammenhängen.

Im Rahmen der 2008 und 2009 erfolgten Rettungsarbeiten wurden mehrere neue architektonische Glieder entdeckt, Bruchstücke eines Steinmaßwerks und eines Wappenschildes mit dem Wappen der Sternbergs. Im ersten Fall handelt es sich um das Fragment eines gotischen Fenstermaßwerks, um den oberen Teil des Fensters mit den erhaltenen Rändern dreier Ausschnitte. Von der Rück-, d.h. der Innenseite her, bildet die Eintiefung der Füllung die Bogenkante. Hier stellen wir vor allem über den Bezug des Fragments zum dortigen – Ende des 14. Jahrhunderts erwähnten – Sakralobjekt Überlegungen an. Die Formen des Fragments sprechen nicht gegen eine solche zeitliche Einordnung. In den Ruinen der Burg wurden bereits 5 architektonische Elemente mit dem Motiv des Wappens der Sternbergs gefunden, was die rege Bautätigkeit dieses bedeutenden Adelsgeschlechtes und besonders ihr Repräsentationsbedürfnis belegt. Auch die Wappenschilder können zeitlich in die zweite Hälfte des 14. Jahrhunderts eingeordnet werden.

Die bisherigen Forschungsergebnisse ermöglichen keine überzeugende Datierung der ausdrucksvollen Quaderarchitekturen. Anhand von ihnen lässt sich zur bislang akzeptierten Theorie über ihr spätromanisches Alter eine neue These formulieren, gemäß welcher ihre Entstehung mit einem wesentlich jüngeren Zeitraum zusammenhängen könnte, der womöglich bis in die erste Hälfte des 15. Jahrhunderts reicht. Die Verfasser des vorliegenden Beitrags hoffen, dass die fortgesetzte Untersuchung noch die erwartete Präzisierung diesbezüglich bringt.

